

Стефанія Панцьо

УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

ПРАКТИКУМ

Навчально-методичний посібник

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчально-методичний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА - БОГДАН

УДК 81'282=161.2

ББК 81.411.1-5

П 16

Рецензенти:

Поповський А.М., доктор філологічних наук, професор кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Струганець Л.В., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри методики викладання української мови і культури мовлення Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Осінчук Ю.В., кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист №1/11-16732 від 01.11.2013 р.)*

Панцьо Стефанія

П 16 Українська діалектологія: Практикум : навчально-методичний посібник / Стефанія Панцьо. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. — 132 с.

ISBN 978-966-10-3752-5

У посібнику подано методичні рекомендації до практичних занять з діалектології: запропоновано тематику практичних занять, тести до окремих тем, схему аналізу діалектних текстів, варіанти контрольної роботи, тести для підсумкового контролю, завдання для самостійного опрацювання, тематику курсових робіт, індивідуальні науково-дослідні завдання, рекомендовано літературу, лінгвістичні атласи, діалектні словники; вміщено карту говорів української мови, матеріали для довідок.

Для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів України, діалектологів, викладачів, учителів, усіх, хто цікавиться лінгвістичними проблемами.

УДК 81'282=161.2

ББК 81.411.1-5

Охороняється законом про авторське право.

Жодна частина цього видання не може бути відтворена в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.

ISBN 978-966-10-3752-5

© Навчальна книга — Богдан, 2013

© Панцьо С.Є., 2013

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Курс «Українська діалектологія» займає належне місце в системі мовознавчих дисциплін, які вивчають на філологічних факультетах вищих навчальних закладів — класичних та педагогічних. Це один із важливих курсів історико-мовознавчого циклу, спрямований не лише на розширення лінгвістичного світогляду майбутніх учителів української словесності, а й на його формування.

Завдання курсу — на основі наукових, навчально-методичних надбань зрозуміти значення української діалектології для розвитку і функціонування української літературної мови, історії української мови, загального мовознавства.

Мета викладання «Української діалектології» — формування у студентів-філологів системи знань із відповідного курсу, вироблення в них умінь і навичок збирати й аналізувати діалектний матеріал, розуміння важливості діалектної мови для історії народу, історії мови, духовної і матеріальної культури українців, української літературної мови.

До основних завдань курсу належать:

- діалектологія, її предмет, значення та завдання;
- синхронна і діахронна діалектологія;
- джерела вивчення діалектів;
- методи збирання діалектного матеріалу;
- соціальні та територіальні діалекти;
- територіальні різновиди мови (наріччя, говір, говірка, ідіолект);
- діалектні явища, їх типи;
- зв'язок діалектології з іншими лінгвістичними дисциплінами, з історією, етнографією;
- класифікації говорів, класифікація К. Михальчука;
- фонетична транскрипція;
- мовні особливості північного наріччя;
- мовні особливості південно-західного наріччя;
- мовні особливості південно-східного наріччя;
- діалектна лексикографія;

- українська лінгвогеографія;
- сучасний стан.

Студенти повинні вивчити і знати діалектологічну термінологію, джерела діалектології, особливості кожного наріччя і говорів, територію їхнього поширення.

Для вироблення умінь і навичок у посібнику передбачено такі

ВИМОГИ:

- використання різних методів збирання діалектного матеріалу;
- запис фактичного (діалектного) матеріалу фонетичною транскрипцією;
- визначення фонетичних та морфологічних рис говорів, наріч;
- аналіз діалектних текстів;
- робота з науковою літературою, словниками, атласами;
- укладання діалектних словничків;
- застосування вивченого матеріалу з діалектології для опрацювання інших дисциплін.

Навчально-методичний посібник з української діалектології призначений для студентів філологічного факультету українського відділення, відповідає укладеній програмі з курсу «Українська діалектологія». У «Практикумі» подано розроблені практичні заняття, у яких відповідно до тем запропоновано теоретичні питання, завдання для самостійного (домашнього) виконання, рекомендовано літературу, завдання для виконання в аудиторії, тобто безпосередньо на занятті. Після кожного заняття є низка запитань для підсумку. До кількох тем додано тестові завдання.

Завдання для виконання в аудиторії включають систему різноманітних вправ, які допоможуть студентам засвоїти фонетичні, морфологічні, лексичні особливості наріч, говорів української мови. До посібника увійшли завдання з усіх розділів курсу української діалектології. Належну увагу звернуто на фонетичні, морфологічні особливості українських наріч та говорів. Вправи і завдання здебільшого ілюстровані суцільними діалектними текстами, словосполученнями, реченнями, спеціально підібраними словами, взятими з опублікованих діалектологічних досліджень, хрестоматій, експедиційних записів, рідше — з творів художньої літератури. Діалектний матеріал представлено як нетранскрибований, так і в записах фонетичної

ТЕСТИ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

ТЕСТ 1

Рівень I

1. У котрому рядку правильно названо наріччя української мови?
 - а) південно-західне, північно-східне, східне;
 - б) південноукраїнське, західне, карпатське;
 - в) південно-східне, північне, південно-західне;
 - г) північно-західне, західноукраїнське, східне.
2. Найменшою територіально-діалектною одиницею є:
 - а) діалект;
 - б) говір;
 - в) наріччя;
 - г) говірка.
3. Укажіть рядки, у яких усі слова мають приставні звуки:
 - а) горіх, город, лопух;
 - б) лотава, йангол, йінакше;
 - в) ластівка, госика, вулик;
 - г) говес, Гилько, йіграшка.

Рівень II

1. Охарактеризуйте класифікацію українських діалектів К. Михальчука.
2. Наведіть приклади лексичних діалектизмів зі своєї говірки.
3. Мова творів яких письменників пов'язана зі слобожанським говором?
4. Назвіть 2–3 діалектні словники.

Рівень III

Визначте належність тексту до певної діалектної групи, вкажіть основні діалектні особливості.

По'бачила аж са'с ї́дка прінес'ла гри'буоу // дак йа за ка:'шӯолку/
да і па'шла шу'кат' гри'буоу да на'брала ка:'шӯолку// на'пала іш' че
'буол'ей / дак йа і спад'н'іцу на'брала// а не'вестка приш'ла да'дому,
да 'думає / де це ма'йа св'ак'руха/ то нема йе'йе 'дома// а йа іду//
(Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Збірник вправ і завдань
/ С. П. Бевзенко. — К.: Вища школа, 1987. — 128 с.).

ТЕСТ 2

Рівень I

1. Умовну лінію на діалектологічній карті, що розрізняє діалектні субстанції, називають:
 - а) ізобарою;
 - б) ізолексою;
 - в) ізоглосою;
 - г) ізотермою.
2. Найбільшою територіально-діалектною одиницею є:
 - а) говір;
 - б) діалект;
 - в) наріччя;
 - г) говірка.
3. Для південно-західного наріччя характерна форма орудного відмінка іменників:
 - а) 'солойу 'ночойу, 'мишойу;
 - б) 'ночом, 'мышом, 'сіл'ом;
 - в) 'солейу, 'солеў, 'кост'оў, 'костеў;
 - г) 'нічом, 'костеў, 'солеў.

Рівень II

1. Охарактеризуйте класифікацію українських діалектів М. Максимовича.
2. Наведіть чотири приклади фонетичних діалектизмів.
3. Який говір у творах В. Стефаника перетворено у досконалий засіб художнього виразу?
4. Назвіть 2–3 діалектологічні монографії та їх авторів.

Рівень III

Визначте належність тексту до певної діалектної групи, вкажіть основні діалектні особливості.

'Нин'і 'мушу йти у 'поли ву'рати // би'ру плух, кул'іс'ниц'і, 'ваги // піт плух піткла'даю підву'луку і йду ву'рати // до них причі'п'уїу 'ворчик'і / заті'і'гаїу на 'кон'і 'шлиї / ў руки биру 'л'іци / ба'тіх // ше рас 'диўл'усі / чи йе 'йістик, лан'цух і 'йїду // (Бевзенко С.П. *Українська діалектологія. Збірник вправ і завдань* / С.П. Бевзенко. — К.: Вища школа, 1987. — 128 с.).

Нероздільну вимову двох слів передають дужкою /*⌢*/, що поєднує останню літеру попереднього слова з першою наступного: *⌢хыбал'же* (хіба ж). Коротку паузу в середині речення, фраз передають вертикальною рисою /*|*/, а довгу паузу у кінці речення — двома вертикальними рисками //*.*

Укання — це наближення виявів фонemi /*o*/ до виявів фонemi /*y*/ в ненаголошеній позиції. Говорам української мови властиве сильне укання й помірне. *Сильне укання* — це коли /*o*/ вимовляють як /*y*/ в усіх позиціях, крім наголошеної. Наприклад: *мулу^oко, ду^oрога, чулу^oв'ік*. Це явище найбільш послідовно спостерігають в надсянському говорі, у північно-західній частині наддністрянського говору та у західній частині волинського і західнополіського говорів; реалізація /*o*/ через /*o^o*/ чи /*y^o*/ трапляється у подільських говірках (*мо^oб'і, мо^oгила*). У більшості говорів південно-західного наріччя спостерігається помірне укання лише перед складом з голосним. Укання помічається й у деяких південно-східних та поліських говірках. Наприклад: *ку^oжух, гу^oлубка, бу^oл'ачка, ту^oпор, су^oб'і*.

Форма аналітична — це описова, складена граматична форма, яка складається з двох і більше слів. Наприклад: *му^oрати, буду^o орау, найбіл'иш мудрий, буду^o учиц':а, вел'ми файний, барз солений*.

Форма синтетична — це граматична форма, яка складається з одного слова, поширена у різних діалектах. Наприклад: *буду^oватиму, ве^oсе^oліишчий, говори, балакай*.

Форма суплетивна — це граматична форма, яка утворилася від різних основ (коренів). Наприклад: *добрий — л'іиший, добре — луче*.

Хитання в роді — це перехід іменників одного роду в інший, хиткість родової належності, родового значення. У діалектах української мови хитання в роді є наслідком перерозподілу типів відмінювання за родовою ознакою та діянням граматичної аналогії. Наприклад, у південно-західних говорах іменники жіночого роду вживають у середньому роді: *ве^oрето, пре^oм'я, нудро*.

Цекання і дзекання — це заміна [*т*'], [*д*'] звуками [*ц*'], [*т'ʷ*'], [*дз*'], засвідчене у східно- та середньополіських говірках, які межують з білоруськими. Відчутне у позиції перед голосними,

що є рефlekсами давніх голосних переднього ряду, рідше — у закінченнях дієслів у 3-й особі множини та інфінітива. Наприклад: *т'отка, жиц'а, л'удз'і*.

Числівники в українських діалектах представлено фонетичною багатоваріантністю. Діалектологи називають такі основні причини цієї фонетичної варіантності: 1) рефlekсацію давнього початкового *je* та наявності чи відсутності лабіалізації $|e| \rightarrow |o|$: *о'ден, а'дин, у'ден, је'ден* та ін.; 2) рефlekсацію давнього *e*-носового $|e|$: *дес'ет, два'нац'ит, шіш'нацет* та ін.; 3) рефlekсацію давніх звуків $/b/$, $/ō/$, $/ē/$: *вос'емдесет, сем'нацат* та ін.; 4) субституцію: *шіс'к, дес'ік*; 5) асимілятивно-дисимілятивними змінами: *ш'тири, дваїц'іт, три'наїц'іт* та ін. Спостерігається відсутність словозміни числівників на позначення сотень у карпатській та галицько-буковинській групах говорів.

ЗМІСТ

Вступні зауваження	3
Орієнтовний розподіл годин	6
Тематика практичних занять	
<i>Практичне заняття № 1.</i> Діалектологія як наука	7
<i>Практичне заняття № 2.</i> Методи діалектологічних досліджень	13
<i>Практичне заняття № 3.</i> Історія діалектного членування української мови	17
Тести до тем 1–3	22
<i>Практичне заняття № 4.</i> Наріччя та говори української мови	25
<i>Практичне заняття № 5.</i> Говори північного наріччя	30
<i>Практичне заняття № 6.</i> Галицько-буковинська група говорів південно-західного наріччя	34
Тести до теми «Галицько-буковинська група говорів південно-західного наріччя» ..	39
<i>Практичне заняття № 7.</i> Волинсько-подільська група говорів південно-західного наріччя	43
<i>Практичне заняття № 8.</i> Карпатська група говорів південно-західного наріччя	48
<i>Практичне заняття № 9.</i> Південно-східне наріччя та його говори	54
Тести до теми «Південно-східне наріччя та його говори»	60
Схема аналізу діалектних текстів	63
Контрольна робота	64
Тести для підсумкового контролю	67
Завдання для самостійного опрацювання	93
Тематика курсових робіт	96
Індивідуальне науково-дослідне завдання	97
Література	98
Лінгвістичні атласи	106
Діалектні словники	107
Карта говорів української мови	109
Матеріали для довідок	110

Навчальне видання

ПАНЦЬО Стефанія Єлісеївна

Українська діалектологія
Практикум
Навчально-методичний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів

Головний редактор *Богдан Будний*

Редактор *Надія Бульчак*

Технічний редактор *Оксана Чучук*

Обкладинка *Володимира Басалиги*

Комп'ютерна верстка *Тетяни Шост*

Підписано до друку 20.11.2013. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Умовн. друк. арк. 7,67. Умовн. фарбо-відб. 7,67.

Видавництво «Навчальна книга — Богдан»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002

Навчальна книга — Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008

тел./факс (0352) 52-19-66; 52-06-07; 52-05-48

office@bohdan-books.com *www.bohdan-books.com*

ISBN: 978-966-10-3752-5

